

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

UDC 929: 94 (44) Кольбер

САРАНОВ С. В.Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти,
кандидат історичних наук (Україна)**СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКА ПОЛІТИКА ФРАНЦІЇ: Ж.-Б. КОЛЬБЕР (1619-1683 рр.)**

У статті розкривається політика Франції часу Ж.-Б. Кольбера (1619-1683 рр.) у середземноморському Магрибі. Спираючись на широку джерельну базу, автор розглядає фактори, що впливали на формування цієї політики, показує пріоритетний характер європейського вектору зовнішньої політики французького абсолютизму. Так, показано, що військовий тиск на регентства Північної Африки з боку короля Франції чередувався зі спробами перевести взаємини у договірний процес. Останнє було пов'язано зі складним характером взаємин французів з Османською імперією, першочерговим значенням Леванту, тривалим протистоянням з англійцями в середземноморському регіоні.

Ключові слова: зовнішня політика, колоніальна політика, середземноморська політика, середземноморський регіон, Кольбер, Магриб.

SARANOV S.V.

Luhansk regional institute of pedagogical education, PhD (History) (Ukraine)

THE MEDITERRANEAN POLICY OF FRANCE: J.-B. COLBERT (1619-1683)

In the article examines the French Mediterranean policy of the ruling circles in the XVII, in particular, the place and importance in its development finance minister of Louis XIV, Jean-Baptiste Colbert (1619-1683). Drawing on a broad base of sources, including official correspondence, memorands, the author analyzes the factors in the genesis of the foreign in colonial form of interaction between the French ruling circles with the Mediterranean Maghreb. On a moment, when Colbert concentrated state affairs in the hands, Mediterranean politics of France had deep historical roots. Her sources are in an epoch cross hikes, agreements between France and Turkey and other important events of the examined period. Becoming of the national state and realization of own national priorities, as is generally known, showed up in the serious crisis of the christian world. Brilliant diplomacy of cardinal Richelieu in Europe showed birth of principle of "state interest" in international politics, being higher than dynastic and religious values. Certainly, these changes were reflected in Mediterranean politics of France at J.-B. Colbert. It is possible to assert that Colbert complemented colonial conception of Richelieu, putting at the first place commercial benefits from colonization. Nevertheless, in the Mediterranean region a situation was often determined by a competition between France and other European countries, priority value of European policy for France.

Drawn conclusion about expedience of peacekeeping for frenchmen with state formations of North Africa in an examined period. Colbert aimed to agree with them, counteracting to the analogical attempts of englishmen in Tanger. However Colbert could conduct colonization of region, as the states of North Africa applied on an independent role in a voice process. In these terms for frenchmen the question was only about trade contacts with North Africa. However in consciousness of the French statesmen existence of colonies had to reflect interests of metropolis. The states of North Africa could not accept such terms and exactly from here frequent soldiery conflicts take an origin between France and North African states. In turn, priority of European

policy for French king yet more complicated the process of realization of Mediterranean policy of Colbert force to defend her necessity for unfavorable terms.

Keywords: *foreign policy, colonial policy, Mediterranean policy, Mediterranean region, Colbert, Maghreb.*

САРАНОВ С.В.

Луганский областной институт последипломного педагогического образования,
кандидат исторических наук (Украина)

СРЕДИЗЕМНОМОРСКАЯ ПОЛИТИКА ФРАНЦИИ: Ж.-Б. КОЛЬБЕР (1619-1683 pp.)

В статье раскрывается политика Франции в средиземноморском Магрибе при Ж.-Б. Кольбере (1619-1683 гг.). Основываясь на широкой источниковой базе, автор подвергает анализу факторы, влиявшие на формирование этой политики, показывает приоритетный характер европейского вектора внешней политики французского абсолютизма. Так, демонстрируется, что военное давление на регентства Северной Африки со стороны “христианнейшего короля” чередовалось с попытками перевести взаимоотношения в договорное русло. Последнее было связано со сложным характером контактов французоз с Османской империей, первоочередным значением Леванта, длительным противостоянием с англичанами в средиземноморском регионе.

Ключевые слова: *внешняя политика, колониальная политика, средиземноморская политика, средиземноморский регион, Кольбер, Магриб.*

I. Актуальність теми дослідження. Французький абсолютизм XVII ст. та його реформатори. Історіографічні аспекти питання.

Характер міжнародних відносин на сучасному етапі позначений, як відомо, безпрецедентним впливом глобалізації на вироблення зовнішньої політики, її внутрішній зміст, тенденції розвитку держави, змінення та трансформацією ключових рис суспільства. Франція посідає одне з центральних місць в історії Європи за своїм впливом політичним, культурним на інші країни європейського континенту. В XVII ст. французький абсолютизм став взірцевою моделлю для решти держав, французька культура, традиції дипломатії та зовнішньої політики набули високого ступеню розвитку. За цих умов посилюється інтерес до втілення проекту реформ французького абсолютизму зазначеного періоду, що пов'язано з ім'ям Ж.-Б. Кольбера. Будь-яке суспільство на певному етапі зазнає потреби у кардинальних змінах, демонстрації прикладу ефективного розвитку. Це є особливо актуальним для сучасної України. Середземноморська політика французьких правлячих кіл XVII ст. відображала складний шлях розвитку французького абсолютизму, в ній можна знайти чимало повчальних прикладів, досвід реалізації поставлених цілей. Її найбільш цікавим аспектом є взаємовплив європейського вектору зовнішньої політики французького абсолютизму та реалій середземноморського регіону, що виступав на той час одним з місць проведення “політики престижу” для французької корони.

Політика французького абсолютизму часу Кольбера отримала широке висвітлення в історіографії, передусім, французькій. Однак політика міністра фінансів Короля-Сонця у середземноморському Магрибі досліджувалась менше, набагато більша увага приділялась загальним аспектам колоніальної політики Франції цього часу. Це помітно з аналізу праць французьких істориків XIX – початку XX ст., що заклали основи тлумачення зазначеної проблеми як з точки зору фактичного матеріалу, так і з огляду на характер їх методологічних позицій. Імена П. Клемана, П. Массона, Ш. де Ла Ронсьєра, А. Вебера, Е. Лавісса та інших дослідників справедливо відносять до класичних зразків історіографії

зазначеного питання [4; 6]. Огляд британського доробку щодо визначення реформаторських зусиль Кольбера дозволяє пригадати не менш відомі історичні праці, серед яких особливе місце посідає славнозвісна *“Кембриджська історія Нового часу”*, окремі розділи якої були присвячені цій проблемі. Тим не менш, порівняльний аналіз форм та методів французького абсолютизму у середземноморському Магрибі часу Кольбера, як правило, не отримує належного місця у працях навіть сучасних істориків. Останнє надає підстави для звернення до окресленої проблеми у рамках сучасної української історіографії.

II. Міжнародні відносини у Середземноморському регіоні, характер колоніальної політики та “національна держава” XVII ст. Історичний спадок кардинала Ришельє у контексті французької середземноморської політики.

Як відомо, кольберизм, інакше кажучи, *“індустріальний та регламентарний різновид меркантилізму”*, виступав цілеспрямованою системою мір, що перетворили французьку монархію на найбільш ефективний режим європейського Старого порядку [12, с. 143]. Кольбер не міг взяти цілеспрямований курс на колонізацію Магрибу французами, оскільки був державним діячем свого часу. У поняття колонія згідно з уявленнями XVII ст. вкладався інший зміст у порівнянні з тим, як це буде робитись пізніше. Поза Північною Америкою всі володіння європейських країн (*les possessions*) являли собою, скоріше, місця обміну товарами між жителями та представниками метрополії. Характерний аналіз поняття *“колонії”* знаходимо у відомій *“Енциклопедії”* Дідро та Д’Аламбера. Так, *“якщо б колонії могли б обходитись без метрополій, вони б не приносили користі”* [11, с. 137]. Для французької свідомості тієї епохи була очевидною неможливість економічної взаємодії колонії з іншими країнами, окрім метрополії, передусім, на користь метрополії. Такою була суть відомого *“колоніального пакту”* – своєрідної квінтесенції колоніальної політики *Grand Siècle*. Пропонувати Людовіку XIV, як це робив Лейбніц (1646-1716 рр.), завоювати Єгипет, означало залишитись *“незрозумілим”*. Варто підкреслити, в плани Кольбера входило створення тільки торговельних контор (*les comptoirs*) в Середземномор’ї та Червоному морі, проекти ж військової експансії на колоніальному просторі стануть частиною реальності для французьких правлячих кіл лише наприкінці XVIII ст.

На той час, коли Кольбер зосередив у своїх руках державні справи, середземноморська політика французьких правлячих кіл була пов’язана з розвитком торгівлі, корсарства, піратства, работоргівлі [2, с. 47]. Початки цього були закладені у період хрестових походів договором про капітуляцію між Францією та Османською імперією 1535 р. та зі створенням наприкінці XVI ст. французьких консульств в *“берберийських”* регентствах (в Тунісі, Алжирі, Тріполі), що стало одним з результатів турецького завоювання Магрибу. Піратство виступало основою життя цих регентств, значна автономія від Порти ускладнювала стосунки з провідними європейськими державами. Французький історик Р. Капо-Реї одним з перших серйозно проаналізував зазначене коло питань, звертав увагу на важливість осмислення турецького фактору при спробі *“пояснити факти”* французької середземноморської політики [2, с. 52]. Складний характер взаємодії християнського та мусульманського світів у Північній Африці, перипетії еволюції франко-турецьких взаємин потрібно враховувати для її розуміння. Р. Капо-Реї наводить прикметні слова венеціанця, що допомагають зрозуміти сприйняття сучасниками досліджуваних подій значущість турецького фактору в регіоні: *“Ми торгівці та не можемо жити без турків”* [2, с. 50].

Дійсно, після відомої битви при Лепанто 1571 р. назавжди зникла ідея про єдиний *“хрестовий похід”* європейських країн проти Османської імперії. Успіхи Реформації,

становлення національної держави та усвідомлення власних національних пріоритетів європейськими країнами призвели до структурної кризи християнського світу, яку передчував свого часу ще Нікколо Макіавеллі. У площині середземноморського світу Леванту це проявилось у діяльності релігійних місій різних країн, активність яких надихалась усвідомленням національних інтересів кожної з окремих держав. Трохи пізніше кардинал Ришельє блискучою дипломатією в Європі остаточно продемонстрував народження принципу “державного інтересу”, поставивши його вище за релігійні та династичні реалії. Звісно, ці зміни відобразились у середземноморській політиці Франції при Ж.-Б. Кольбері.

III. Контури творення політики Кольбера у середземноморському Магрибі: у пошуках оптимальної моделі співіснування?

Можна констатувати, як це зробив свого часу Л. Дешамп, що Кольбер доповнив колоніальну концепцію Ришельє, віддавши перевагу комерційним вигодам від колонізації, що залишались другорядними для кардинала [5, с. 15]. Політика у середземноморському Магрибі виступала лише деталлю в програмі міністра фінансів, втілення якої повинно було призвести до процвітання держави. Однак помилково у його північноафриканських планах з висоти ХХІ ст. виокремлювати тільки комерційний аспект. Французький дослідник Капо-Реї писав про спрощений характер подібної точки зору [3, с. 450]. З одного боку, міністр фінансів дійсно був породженням монархічної традиції, реалістичним державним діячем, але як реаліст ХVІІ ст. усвідомлював себе віруючим католиком. “Берберійську” політику Кольбера потрібно розглядати у загальному контексті положення Франції на міжнародній арені. Війна з Голландією призвела до примирення з “берберійськими” регентствами та Османською імперією 1673 р. Між Німвегенським миром 1678 р. та війною Аугсбургської ліги король Франції повернувся до “силового” тиску, позначеного експедиціями А. Дюкесна (1610-1688 рр.) до Архіпелагу, бомбардуваннями міст Алжир та Тріполі. У 1688 р. після ускладнень для французьких правлячих кіл на європейській арені розпочинається період дружніх взаємин французів з регентствами. Французька дипломатія розглядала алжирців в якості турків, якщо встигала адаптуватися до проблем, що впливали з їх піратської діяльності, спрямовуючи активність “берберійців” проти ворогів французької корони.

У той же час, наприклад, Алжир, за справедливим зауваженням Ш.-А. Жюльєна, ніколи не відігравав ролі у французькій торгівлі порівняно з місцем Леванту [10, с. 335]. Стан війни, піратство, слабкість внутрішньої торгівлі заважали розвитку обміну. Умови історичного розвитку Північної Африки в цілому, клімат, соціальна організація робили неминучим рабство та работоргівлю. Франція, Англія, Голландія, основні суперники на європейській колоніальній арені того часу, часто підтримували “берберійських” піратів заради досягнення власних інтересів. Берберійці, не здатні воювати з усіма європейськими державами одночасно, вступали в угоду з однією проти решти [3, с. 459]. Так, у березні 1662 р. голландський адмірал М.А. де Рейтер (1607-1676 рр.) вступив у переговори з Алжиром, що відразу посилювало піратство, ворожнечу по відношенню до французів. У 1670 р. відновлення миру Людовіка ХІV з Алжиром позначило розрив берберійців з Англією та Голландією. У 1675 р. Діван Тріполі після налагодження дружніх відносин з Францією швидко займає ворожнечу позицію до англійців. Мир між Англією та Алжиром 1681 р. тривалий час лишався в невизначеному стані, потім дей Алжиру оголосив війну французам, вступивши у переговори з адміралом Дж.Ч. Маборогом (1650-1722 рр.). Кожного разу у подібних ситуаціях мир укладався берберійцями з тією європейською державою, яка приймала їх умови першою. Французький історик Капо-Реї вважав, що

регентства виступали прихильниками союзу з Францією у світлі перемог французького короля на європейській арені [3, с. 459].

Велику роль у процесі зближення регентств з Францією мали франко-турецькі взаємини, що їх було відновлено. Не зважаючи на військові дії Франції проти турків 1660 та 1669 рр. при Кандії й 1664 р. при Сен-Готарді, офіційно війну не було проголошено. Обидві сторони мали потребу одна в одній, усвідомлювали це, а відновлення капітуляцій 1673 р. засвідчило цей факт.

IV. Повернення до специфіки колоніальної політики досліджуваного періоду. Формулювання висновків з урахуванням пріоритету європейської політики для французької корони XVII ст.

Можна зробити висновок про доцільність для французьких правлячих кіл збереження миру з регентствами, виходячи з усього комплексу зазначених факторів. Більш того, Кольбер прагнув досягти домовленості з ними, протидіючи аналогічним прагненням англійців у Танжері. З іншого боку, міністр фінансів Людовіка XIV не міг зробити ставку на колонізацію регіону Північної Африки, оскільки береберійці претендували на велику частину самотійної ролі у переговорному процесі. Ми вже зазначали про відмінності у розумінні поняття “колонія” XVII ст. та пізніше, за цих умов мова йшла тільки про торговельні взаємини з Північною Африкою для французів. Однак у свідомості французьких правлячих кіл існування колонії повинно було спрямовуватись на користь метрополії. Регентства не могли погодитись з такою пропозицією, адже піратство виступало основою економічного розвитку вказаного регіону. Звідси беруть витoki численні військові експедиції французів часу Кольбера проти регентств, спрямовані на демонстрацію “політики престижу” французької корони.

Сучасники досліджуваних подій досить відверто писали про особисте “презирство” Кольбера відносно береберійців, який сприймав їх, не маючи змоги контролювати, лише як неспокійних сусідів. На першому місці для французької корони знаходилась політика у континентальній Європі, амбіційний характер якої часто заважав реалізації повноцінного та результативного курсу міністра у середземноморському Магрибі. Дослідження ключових аспектів цього курсу має стати об’єктом подальших наукових розробок у рамках сучасної української історіографії.

1. *Boissonade P.* Colbert, le triomphe de l'étatisme. La fondation de la suprématie industrielle de la France, la dictature du travail / P. Boissonade. – P.: M. Rivière, 1932. – 392 p.

2. *Capot-Rey R.* La politique française et le Maghreb méditerranéen (1643-1685) / R. Capot-Rey // *Revue Africaine. Journal des travaux de la Société Historique Algérienne par les membres de la Société sous la direction du Président.* – Alger, Constantine. – P.: 1934. – Ğ. 47-61.

3. *Capot-Rey R.* La politique française et le Maghreb méditerranéen (1643-1685) / R. Capot-Rey // *Revue Africaine. Journal des travaux de la Société Historique Algérienne par les membres de la Société sous la direction du Président.* – Alger, Constantine. – P.: 1934. – Ğ. 426-490.

4. *Clément P.* Histoire de la vie et de l'administration de Colbert controleur générale des finances, ministre secrétaire d'Etat de la Marine, des manufactures et de commerce / P. Clément. – P.: Guillaumin, Libraire, 1846. – 520 p.

5. *Deshamps L.* Histoire de la question colonial en France / L. Deshamps. – P.: E. Plon, Nourrit et C, Imprimeurs, 1891. – 436 p.

6. *Masson P.* Histoire du commerce français dans le Levant au XVII siècle / P. Masson. – P.: Hachette, 1896. – 630 p.

7. *Minard Ph.* La fortune du colbertisme, Etat et industrie dans la France des Lumières / Ph. Minard. – P.: Fayard, 1998. – 364 p.

8. *Lettres, instructions et Mémoires de Colbert publiés d'après les ordres de L'Empereur sur la propositions de son excellence M. Magne, ministre secrétaire d'Etat des finances par Pierre Clément member de l'Institut / Lettres, instructions et Mémoires de Colbert.* – Tome III. Ier partie. Marine et Galères. – P.: Imprimerie Impériale, MDCCCLXIV. – 984 p.

9. Sarmant T. et M. Stoll. Régner et gouverner: Louis XIV et ses ministres / T. Sarmant, M. Stoll. – P.: Perrin, 2010. – 665 p.
10. Жюльен Ш.-А. История Северной Африки. Тунис, Алжир, Марокко от арабского завоевания до 1830 г. / Ш.-А. Жюльен. – пер. с фр. А.Е. Аничковой. – М.: Издательство Иностранной литературы, 1961. – 422 с.
11. История в Энциклопедии Дидро и Д'Аламбера / История. – Ленинград, пер. с фр. Н.В. Ревуненковой, под общей редакцией А.Д. Люблинской, "Наука" Ленинградское отделение, 1978. – 311 с.
12. Шюню П. Цивилизация классической Европы / П. Шюню. – Екатеринбург, пер. с фр. В. Бабинцева, У-Фактория, 2005. – 604 с.

References

1. Boissonade P. Colbert, triumph of etatism. Foundation of industrial champion of France, dictator of labour / P. Boissonade. - P.: M. Rivière, 1932. - 392 p.
2. Capot-Rey R. The French policy and Maghreb mediterranean (1643-1685) / Revue Africaine. Journal des travaux de la Société Historique Algérienne par les membres de la Société sous la direction du Président. – Alger, Constantine. – P.: 1934. – p. 47-61.
3. Capot-Rey R. The French policy and Maghreb mediterranean (1643 - 1685) // Revue Africaine. Journal des travaux de la Société Historique Algérienne par les membres de la Société sous la direction du Président. – Alger, Constantine. – P.: 1934. – p. 426-490.
4. Clément P. The history from life and administration from Colbert controleur generale from finances, minister secretary from etat sailor, factories and from trade / P. Clément. – P.:Guillaumin, Libraire. – 1846. – 520 p.
5. Deshamps L. The history from a question colonial in France / L. Deshamps. – P.: E. Plon, Nourrit et C, Imprimeurs, 1891. – 436 p.
6. Masson P. The history from French trade in the Levant in the XVII century / P. Masson. – P.: Hachette, 1896. – 630 p.
7. Minard Ph. Riches from colbertisme, state and industry in France in the age of Enlightenment / Ph. Minard. – P.: Fayard, 1998. – 364 p.
8. Letters, educations and mémoires from Colbert published from orders the Emperor on suggestions from his excellance M. magne, minister secretary from etat finances on merciful Pierre Clement member Academy / Lettres, instructions et Mémoires de Colbert. – Tome III. Ier partie. Marine et Galères. – P.: Imprimerie Impériale, MDCCCLXIV. – 984 p.
9. Sarmant T. and M. Stoll. To reign and to govern: Louis XIV and his ministers / T. Sarmant, M. Stoll. – P.: Perrin, 2010. – 665 p.
10. Julien Ch.-À. History of North Africa. Tunis, Algeria, Morocco from the Arabic conquest to 1830 / Ch.-À. Julien. - I.: Gublishing House of Foreign literature, 1961. - 422 p.
11. The History in Encyclopaedia of Diderot and Dalambert. – Ленинград: "Наука" the Leningrad separation, 1978. - 311 p.
12. Chaunu P. Civilization of classic Europe / P. Chaunu. – Ekaterinburg: U-Factoria, 2005. - 604 p.